

Д Ш 6 (2-410)
К С 47

О. СЛІСАРЕНКО

ПОЗОЛОЧЕНЕ ОЛИВО

ОПОВІДАННЯ

БІБЛІОТЕКА ГАЗЕТИ
„ПРОЛЕТАРСЬКА ПРАВДА“

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр РШБ(2-4к); С-47 Інв. № 2625703

Автор Сісаренко О.

Назва Глозоложене оливо:
Оповіданя.

Місце, рік видання [К.], Б.р.

Кіл-ть стор. 48с.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип _____

Конволют _____

Примітка: 2.Х.2002,
Молда.

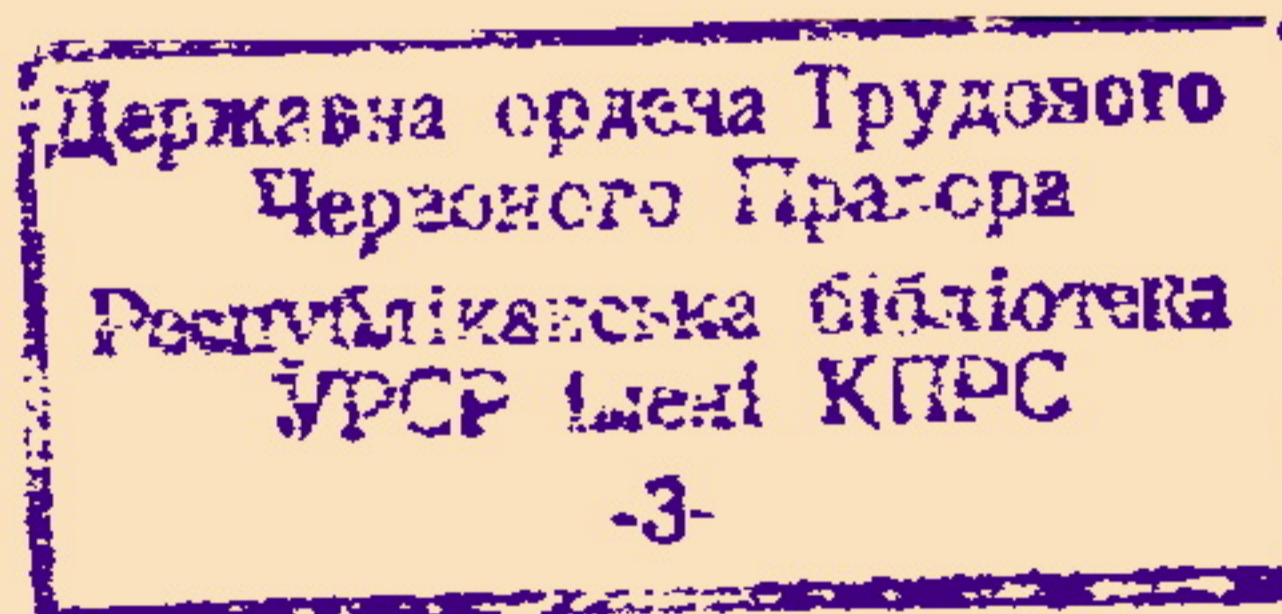

О. СЛІСАРЕНКО

ПОЗОЛОЧЕНЕ ОЛИВО

ОПОВІДАННЯ

БІБЛІОТЕКА ГАЗЕТИ
„ПРОЛЕТАРСЬКА ПРАВДА“

Бібліографічний опис та шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книгу вміщено в «Літописі Україн-
ського Друку» та «Картковому репер-
туарі» Української Книжкової Палати.

Київськ. Окрліт № 1201.
Держтрест «Київ-Друк»,
6-а друк., вул. Леніна, 19
Зам. № 1747 – 30.000

ПОЗОЛОЧЕНЕ ОЛИВО

Третій день він топче виткі дороги Волини, а спереду ще багато днів, насичених тисячами несподіванок і прикростей...

Він ступає майже машинально з тою тупою утомою, що з'являється в наслідок неважкої, але довгої і нецікавої роботи.

Мляво і монотонно ноги одбивають кроки, а очі, стомлені змінами одноманітних пейзажів, тупо дивляться у землю.

Тільки перший день був приємний і вплинув на нього, як свіжа вода в спеку. Того дня вийшов він потай удосвіта з напівтемного міського заулка в поле і радісно вдихав приморозки дубового гаю та розлогих ланів, шорстких і сірих, як сирове небілене полотно.

Перший день був такий бадьорий, що не вірилося в труднощі довгої та небезпечної подорожи, і ноги пружинясто, по-молодечому вимірювали перші десятки верстов.

З туго набитою торбою за плечима, з полегкістю на душі та «фальшивкою» в кешені покинув він місто, затуркане політичними інтригами, спекуляціями та міщанською метушнею. Того сві-

жого ранку він почував себе так, ніби вискочив з багна на чисту воду, і густе морозне повітря вабило його похлюпостатись, як колись у дитинстві, у водах рідної Кубани...

Що з того, що той бруд ще вчора густо налипав на нього,—зараз він має намір за всяку ціну обмити його...

Свіжі струмки повітря заспокоювали нерви, думки набирали розважливо-епічного ритму.

Одягом подорожній нагадував демобілізованого дбайливого салдата, що за час служби придбав собі і шинелю і добрі чоботи. Полотняна торба випиналася сірою опукою за плечима, а в руках—свіже вирізаний кий, що міг правити за серйозну зброю, хоч і був він на вигляд мирний і невразливий.

І зовнішність подорожнього, і його тридцятилітній вік, і ординарне обличчя з руденькими, немов кусаними, вусами і навіть торба за плечима, все відповідало соціальному стану особи, про яку «фальшивка» запевняла всією силою підробленої печатки і підписів, що: «Громадянин Сергій Максимович Чаленко є справді учитель Матяшанської сільської школи, відпущений...» і таке інше, що звичайно пишеться у посвідках.

На початку подорожі легковажні думки кружляли веселими безтурботними ластівками, і супроводив їх бадьорий цокіт консервної бляшанки об виделку в торбі. Потроху ластівки обернулися на горобців в-осени,—вони то сиділи, то раптом пурхали, щоб знову десь сісти, а виделка обгор-

нута в рушника, вже не стукала об консервну бляшанку.

Осінні дні потроху клякли під подувами північного вітру, потім прийняли душ шелестючих осінніх дощів і, нарешті, задубіли під шкляною ожеледдю.

На дорозі було сковзько, і довелося зійти на поле та слухати одноманітний хрускіт замерзлої стерні під ногами.

Та природа була прихильна до подорожнього. Об обіді подув вітер з заходу, і ожеледь од відлиги почала зникати. Подорожній знову зійшов на висипану гравієм дорогу і зняв кашкета, щоб остудити спітнілу голову. До високого білого лоба йому прилипло русяве волосся, а очі стомлено дивилися з-під важких виступів брівних дуг.

За весь час подорожи йому траплялося дві чи три зустрічі. Їхали приневолені військовою силою селянські підводи, везучи під доглядом озброєних людей військовий вантаж. Часи були тривожні, і з доброї волі мало-хто наважувався виїздити в дорогу. Тому зараз, коли подорожній, озирнувшись, побачив фаетона, що безшумно котився в далені шляху, у нього з'явилася думка сховатись, щоб не натрапити на якусь неприємну несподіванку. Та навколо була гола рівнина і Чаленко, напустивши на себе байдужости, зійшов на обніжок.

Незабаром екіпаж наздогнав подорожнього елегантно зодягнений військовий з ознаками армії УНР підозріло оглянув людину на шляху.

— Далеко йдете, добродію?—спитав він, наказавши візникові зупинитися.

Подорожній теж зупинився і відповів:

— До Житомира...

— А хто ви такий будете?

Запитання було природнє в ті часи і не здивувало Чаленка.

— Учитель з Матяшів, з відпустки повертаюся...

— Це, здається, під Житомиром таке село?

— Так, трохи в бік...

Старшина посвистав і з жалем подивився на вчителя.

— Ого! Натьопаетесь ще!—а потім, подумавши, додав,—сідайте до мене, верстов тридцять підвезу...

Такого повороту справи Чаленко не сподівався. Хоч перспектива їхати, а не йти була їй приваблива, та вона, з де-яких причин, не радувала його.

Не мовчати-ж увесь час, їдучи в екіпажі, а в розмові гляди щось і виляпаєш. Але їй відмовитись їхати з старшиною не можна було, не накликавши підозрінь.

Подякувавши, Чаленко поліз до екіпажу, з приємністю скинув торбу і випростав плечі. Сидіти було і м'яко, і зручно.

Коні бігли легко, і екіпаж гойдався на пружинястих ресорах. Тепер у Чаленка знов прокинувся інтерес до пейзажів, але вже смеркалося, і синя імла завішувала далі.

— Ви звідки-ж ідете? — спитав невдовзі старшина.

— З Сухарівки... У тестя гостював...

— Що там і досі Чабрай отаманствує?

Чаленко чув про Чабрая, але напевно не знав, чи поширюється вплив його на Сухарівку, проте підтакнув.

— А що там говорять про нас?

Перш, ніж відповісти на це запитання, Чаленко подумав і одразу-ж ухвалив, говорячи про політику, триматись обивательського тону. Адже-ж він учитель, негаразд мудрий в політиці, сільський учитель, якому не личить на ній добре розумітись...

— Та що-ж? Селяни, знаєте, темні, що вони можуть говорити путнього? Хіба вони розуміють, що будувати державу треба всім і на власні кошти?.. Реквізіями незадоволені...

— Ну, а про Петлюру що говорять?

— Що-ж, Петлюру дуже люблять...

Старшина весело засміявся.

— А у вас у Сухарівці не говорять, що, мовляв, Петлюра нічого собі чоловік, а от жінка його Директорія дуже буржуазна?

— Ні, не чував такого.—усміхаючись, відказав Чаленко.

Старшина засвістив веселого марша, а потім вийняв цигарницю і запропонував своєму супутникові штарку. Він, видимо, вирішив, що учитель—людина нецікава, а тому далі говорив не охоче.

Чаленко довго думав, як його зручніше спитати старшину, відкіля він їде, і нарешті наважився:

— А ви, пане старшино, здалека їдете?

Старшина посунувся ближче до Чаленка і напівжартливим, напівсерйозним тоном спитав:

— А вам яке діло? Навіщо вам знати, відкіля я їду?

Чаленко оторопів. «Нарвався, биля-б тебе лиха година!» Але треба грати ролю, бо в голосі старшини чулися загрозливі нотки.

— Та я так просто спитав... З цікавості...

Старшина випустив довгу ниточку диму і роблено суворим тоном проказав:

— Другий раз не питайте, бо можу я виказати державну таємницю, що їду з Кам'янця одвідати свою разпереполупрекрасну попадю!

Веселий сміх бризнув з його обличчя, і в Чаленка одлягло од душі. Цей чорноусий вродливий старшина вміє таки шуткувати, трясця йому!

— А як там у Кам'янці? Кажуть, Деникин наступає з одного боку, а з другого — більшовики?

— Наступають...—обличчя старшини зробилося серйозним,—певно ви вже коло Житомира «товаришів» зустрінете... Одним словом, справи «швах верден». як у нас в гімназії говорили...

Старшина знову засвистав і одвернувся в бік.

— Ну, вже й «товариші»! Адже-ж он пішли. кажуть, отамани з військом проти більшовиків на Житомир.

— Отамани?—він пильно подивився на свого супутника підозрілим поглядом і раптом спитав:

— А відкіля знаєте, що військо пішло на Житомир?

Чаленко зрозумів, що ляпнув дурницю. Треба було викручуватись.

— Та це дорогою підводчики, повертаючись з Житомира, казали...

Відповідь правдоподібністю своєю ніби заспокоїла старшину.

— Ага, а то мене здивувала, одверто кажучи, така освідомленість...

Він ще посвистав і зажурено промовив:

— Хіба можна покладатися на військо, коли в державі ладу немає?—старшина махнув безнадійно рукою і плюнув на дорогу.—Ну, що-б ви думали? Чотири дні тому невідомо куди зник Лапський і досі не знайдуть!..

Чаленко допитливо поглянув на старшину і в погляді його промайнула чорна тривога.

— Як-то так зник? Що-ж він охорони не мав, чи-що?—спитав Чаленко.

— В тім-то й справа, що навіть не знають, чи він втік куди, чи його забито!..—Старшина саркастично усміхнувся. — Правдоподібно, що втік, побоявся більшовиків... Це-ж, можна сказати, генерал втік! Що-ж говорити про інших? Ссволота!

Старшина смачно сплюнув і замовк.

«Навіть сліду не знайшли. Гаразд...» — подумав Чаленко й усміхнувся собі в ус.

Коні пішли вгору і екіпаж м'яко гойдався з боку на бік, навіваючи сон на стомлені голови подорожніх. Старшина куняв. Од коней ішла пара, пара лягала на землю і змішувалася з димчастою водою присмерків. Салдати на передку запалили цигарки і тихо розмовляли:

— Здається, знову задощить, — промовив один, стежучи за парою.

— Та дуже вже зарано мороз ударив, щоб хлібам не зашкодив, — промовив другий з рушницею.

— Коням важко, а тут ще підвозити беремось, — тихо відказав візник.

— Нічого, якось доберемось до паленого, а там видно буде...

Салдати на передку замовкли. Екіпаж виїхав на рівне, і коні жваво побігли.

Старшина підвів голову і в присмерках оглядав місцевість. Чаленко теж прокинувся. Йому захотілось злізти з цього екіпажа і йти пішки. Бо якась тривога почала непокоїти його. Він ско-са подивився на старшину, а потім витяг годинника. Було вже нерано, і повітря над полями гуло осіннім смерком.

— Треба, певно, вже думати й про ночівлю, — сказав Чаленко, немов ненароком.

— Ночувати будемо в Мар'янцях... Там на мене очікують, — відповів старшина.

— Та на вас-то очікують, а от на мене, ма-буть, що ні! — сміючись, відказав Чаленко.

Старшина з-під лоба подивився на супутника—нічого не відповів, і одвернувся.

«Що це може означати? Коли ти не хочеш, щоб я далі їхав—скажи»—думав Чаленко.

Потім він уважно перевірів всі свої вчинки отут в екіпажі і прийшов до висновку, що не ми викликати будь-яких підозрінь з боку старшини.

«А проте, чорт його знає? Може щось і ляпнув не до-речи? Може повозився не так, як належить учителеві?»—В усякому разі, поведінка старшини йому не подобалася.

— А скажіть, скільки од Кам'янця до Житомира верст? Може знаєте?

— Зараз точно не пригадаю, але здається, що триста...

— А точно не знаєте?

— Ні, не знаю,—знизав плечима Чаленко.

Розмова знову увірвалася, але не надовго. Видимо, настрої старшини покращав, і він заговорив веселіше.

— А мене одне тільки й тішить... Подивлюсь на всю цю єрунду, що твориться навколо,—застрелився-б, а окинеш оком нашу культуру, і легше на душі стає.. Не велике воно, а яка сила відчувається! Дай до нього школи, університети, академію, і ми так двинемо, так двинемо. що й ну!

Чаленко помітив, що добре прихована спостережливість таїться за байбужим поглядом старшини і щось театральнороблене звучить в його патосі, коли він говорить про культуру. А мож-

ливо це од того, що розмову старшина почав так раптово-несподівано?

— Ви, між иншим, читали останню книжку поета М.?

— Читав...—не встигши зібратися з обережливістю, сказав Чаленко і в наступну мить додав:—попович у Сухарівку привіз із Кам'янця...

Старшина ще пильніше подивився на Чаленка і замовк, так ніби одержав вичерпну відповідь на всі свої запитання. Тільки хвиль через п'ять, засунувши руки глибоко в кешені, він з іронічною посмішкою повернувся до Чаленка.

— Ну, навіщо вам було додавати про те, де ви взяли книжку? Коли вже лягнули, що читали, так треба було мовчати, доки я не спитаю. А то, виходить, стилю не додержали!..—Він засміявся, як, певно, сміється, по-своєму, по-котячому, кішка, піймавши мишу. Чаленко, ніби не розуміючи його слів, підняв здивовано брови. На обличчі йому можна було помітити зле приховане замішання, але згуслі вечерові присмерки крили те замішання од старшини.

Чаленко ухвалив до кінця вдавати здивованого незрозумілими словами наївного провінціяла.

— Як то стилю не додержав?

— А так таки й не додержали... Але що про це говорити!..—байдуже махнув рукою старшина.

Чаленко знизав плечима. Він добре розумів всі заїзди старшини—це були звичайні способи слідчих і шпиків усіх часів і народів. Він був тепер свято переконаний, що старшина не вірить

в його «учительство», і почувуючи себе викритим, вирішив твердо додержуватись своєї «фальшивки».

Над полями вже смеркалось. З заходу посунули важкі чорні хмари і повіянув вітер.

— Е-ге-ге! Кузьма, а чи не доведеться нам заночувати на Вовчих хуторах? — звернувся старшина до візника.

— Та, мабуть, що так... Коні вже пристали...

— Ну, то поганяй до Вовчих...

Коні, немов відчуваючи незабарний спочинок, псбігли швидше, а хмари ззаду насувалися і насувалися. Вітер ставав що-далі дужчий, і довелося натягти міцніш кашкета, щоб не занесло в темні поля.

— Пане старшино, останні ваші слова просто збили мене з пантелику... Я не розумію до чого вони?—тоном без краю наївної людини спитав Чаленко.

— Киньмо цю балачку...—Старшина нахилився до вуха подорожнього і пошепки сказав:—Знаєте, коли-б ви були навіть більшовицьким агітатором, я-б зараз вам нічого поганого не зробив і навіть не забажав-би зробити... Гра програна...

Чаленко в темряві прикусив губу і мовчав.

Почав накрапати дощ, і довелося нап'ясти верха в екіпажі. Тепер вже нічого не було видно, і Чаленко радів, що хоч за своїми жестами не треба стежити.

Невдовзі осторонь од шляху зажеврило кілька огників, і старшина висунувся з-під халабуди.

— То, певно, Вовчі?

— Вовчі, пане поручнику!—відповів голос з передка.

— Ну, то підгони коней, набридло волоктися...

Коли вже екіпаж гойдало на нерівній греблі перед селом, поручник, немов згадавши попередню розмову, сказав:

— На ночівлі поговоримо докладніше...

— А куди заїздити?—почулося з передка.

— Ну, звичайно-ж до попа...

Візник кілька разів зупиняв коні й розпитував у прохожих, де живе піп.

Виявилось, що треба тільки завернути за ріг, щоб потрапити до попового дворища.

— Пан-отець вдома? — питав поручник у якоїсь темної постати коло попового двору.

— Їх немає, а матушка вдома... Батюшка приїдуть незабаром, вони причащати поїхали...

— Ну, то веди до матушки!..

Матушка, дебела жінка, в літах, забачивши військового, перелякано дивилися на нього, поки врешті зрозуміла, що страшного нічого немає, а подорожньому старшині з товаришем треба переночувати.

— Заходьте, у нас місця хватить...—запросила вона гостинно.

Наказавши вартовому та кучерові як-слід нагодувати й доглядати коні, старшина в супроводі Чаленка пішов до світлиці.

— Ви не турбуйтеся, матушко, ми все маємо своє, а нам аби десь переночувати в затишку...

Але матушка вже готувала традиційну яєчню за півгодини гості смачно вечеряли.

Незабаром приїхав піп. Він спокійно поздоровкався з гостями, розпитав, куди їдуть і звідки, а задовольнившись не зовсім ясними відповідями, почав викладати чутки, що ними живе село. Виявилось, що село уперто вірить у прихід більшовиків і навіть передається версія, що вони вже забрали Кам'янець і підступають до Могилева.

— Господи, боже мій, і вмерти спокійно не дадуть!—хрестилась матушка.

— Хоч і неспокійно, зате напевно!—гірко усміхнувся піп.

Старшина і Чаленко сиділи мовчки.

— Ще, кажуть, верстов за двадцять з'явилися більшовики чи бандити. З нашого села, почувши про це, пішло кілька шпартачів, щоб вони світ за очі пішли,—сердито вилаявся піп і покаянно підвів очі д'горі.

— Ну, а як селянство ставиться до всього цього?

— Ох, і не говоріть про селянство! Я, повірите, вже ні з ким про політику й не говорю, не моє, кажу, діло політика, моє діло церква... Так єсть тут один босяк, хата, пробачте, на курячих ніжках, землі тієї і до вітру сходить ніде, а теж своє свиняче рило сує... Тепер, каже, і в церкві політика, і в попа у матні політика, скрізь політика, політичний, каже, тепер час, і це, не со-

ромлячись, таке при мені каже!.. Раніше-б стачечні селяни говорити-б йому, падлюці, не дали, а зараз або сміються, або мовчки тільки голови похнюплять...

— Колись було,—підхопила матушка,—кожна баба старається тобі догодити, а тепер і здрастуй не скаже...

Довго-б ще виливала свої жалі попададя, коли-б піп, помітивши, що гості куняють, не перебив її

— Ну, ти, мати, стели гостям, та, мабуть, спати будем...

Незабаром гості лежали в окремій кімнаті на сіні, засланому широким селянським рядном. «Блимавка» кидала полохливі тіні по кімнаті. Подорожні роздяглися і лягли, вкрившись власною одежою.

— Погасимо лампу,—запропонував старшина і подув на світло, а потім, немов щось згадавши, звернувся до Чаленка,—ви з ногана стріляти вмієте?

— А що хіба? Вмію...

— То нате вам ногана на всякий випадок, а в мене лишиться «парабелюм»... Все, знаєте, може статись... Ми-ж в орбіті війни...

— Я гадаю, що нічого особливого не станеться,—відповів Чаленко, намацуючи у пільмі ногана.

— Не говоріть так... Час неспокійний...

У пільмі старшина підійшов до дверей і тихо засунув засув. Потім шаблею підпер двері й ліг на своє місце поруч Чаленка.

— Як що трапиться, треба тікати через вікно... А там у лозах сховаться легко... Я ці місця добре знаю...—пошепки казав поручник, а згодом додав:

— Все-ж, я гадаю, спати нам обом не слід... Поговорим з годину, а там ви спіть, а я буду вартувати, а на ранок я трохи задрімаю, а вас збуджу на варту...

Поручник замовк. Мовчав і Чаленко, думаючи про свого сусіду. «З якої це ласки він дав йому ногана? Адже-ж він не вірить у його «фальшивку» і недвозначно висловив свої підозріння? А що, коли це тільки спосіб піймати мене?»

Чаленко помацки пересвідчився чи є набої в піistolі. Пістоль був набитий на всі сім куль.

— Що ви думаєте, я дав вам порожнього револьвера?—спитав у пiтьмі поручник, почувши цокання барабана і, не ждучи відповіді, додав:— будьте певні—набитий...

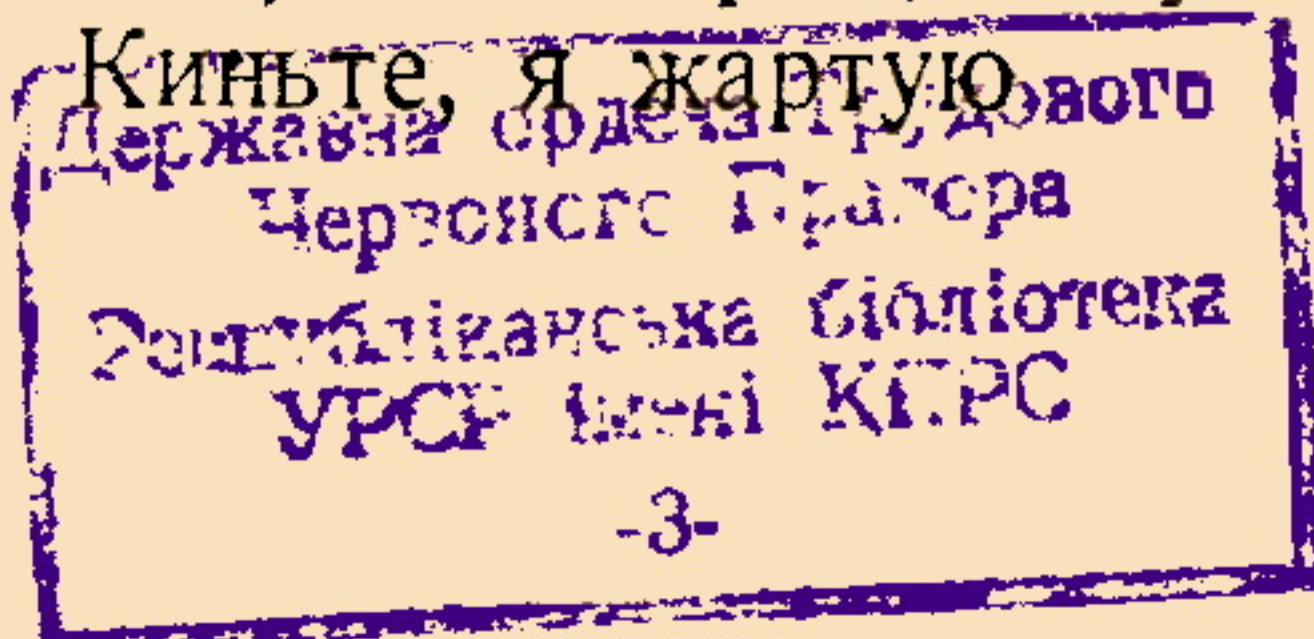
— Та я, щоб якоїсь помилки не трапилось... —замішано виправдувався Чаленко.

— Я-ж думаю, що вам не резон мене пристрелити, бо матимете змогу, як захочете в інший спосіб ліквідувати мене... Ну хоча-б моєю шаблею... А наскоче хто вночі, ви мусите разом зо мною боронитись, бо не знать, хто наскочив. Розумієте?

Чаленко ображено відказав:

— Пане поручнику, коли ви в чому підозріваєте мене, так я краще піду звідси...

— Киньте, я жартую.

Чаленко розумів, що його сусіда не жартує, але удав, що задовольнився з його слів. Першим заговорив поручник.

— Чутки темні й заплутані, але коли навчитися читати їх, розшифровувати, то в них багато цікавого й застережливого. Для мене зараз ясно, що село це збільшовичене, що в околицях його справді бродить якась банда, і нам не треба було сюди заїздити... Добре, що вже пізно і мало хто знає про наш приїзд...—Старшина зробив павзу.

— Зараз дванадцята година,—казав він далі—а нам треба не пізніше п'ятої виїхати звідси...

Поручник, видимо, хотів втягти в активнішу розмову Чаленка, та той мовчав або підтакував.

— Звичайно, нам довго залишатися тут немає жодної рації...

Мовчали і кожен думав про своє.

— Ви мені пробачте,—напівголосом порвав мовчанку поручник,—але я вам не вірю, що ви ото вчитель і таке інше... Є рисочки у вашій поведінці, окремі слова, що ви, видимо, не розраховували на псевдонім... Є, одним словом, щось таке... Я, проте, не хочу викривати вас, мені це без діла...

У пільмі чути було, як шарпнувся Чаленко й насторожено затих. Поручник провадив далі:

— Я вас розумію. Тепер не кожному скажеш, хто ти й що, але я певен, що, знаючи мене ближче, ви-б не крилися...

— Не знаю з чого ви взяли, що я хтось такий, а не сільський учитель... Може, що я трохи

не типовий учитель?.. —Чаленко замовк, очікуючи на відповідь.

— Годі про це... Я хотів з вами говорити про серйозніші справи... Врешті, мені не цікаво, хто ви такий... Я тільки знаю, що ви передовий українець, і коли ви криєте своє ім'я од українця-ж, то в тому немає нічого дивного. Передовим людям на нашій батьківщині жити не легко, і я сам собі давно таке правило виробив: найбільше бійся своїх, крийся од них з своїми думками, які-б вони не хороші були, бо вас у кращому разі вважатимуть за авантюриста й засміють...

«Невже цей патос розраховано тільки, щоб виявити мене?»—думав Чаленко, і тривога йому зростала. Заперечливі думки й почування оточили його, і він не знав, що визнавати за справжнє і що за фальшиве.

«Коли це слідчий, агент, то агент талановитий, коли це просто патріотичний старшина, колишній агроном, учитель, або земський діяч—то це рибка не глибокого моря...»

Чаленко слухав поручника і хвилинами ладен був повірити щирості його патосу, та раптом якесь слово, інтонація, вираз примушували його насторожуватись.

«Обережність—перш над усе»,—поставив він сам собі й ухвалив не захоплюватись, а очікувати.

«Похапливість в моєму стані—річ небезпечна. Дістатись до Кубани—от завдання, для якого треба бути обережним».

В уяві Чаленка пропливла картина, що її так яскраво намалював один приятель там у покинутому місті. Мова мовилася про пацюків, що зарані відчувають загибель корабля і тікають з нього. «Пацюки ніколи не помиляються,—дзвеніла прикінцева фраза товариша,—вони прекрасні пророки для власної шкурки».

Чаленко усміхнувся сам собі в п'ятьмі, і перед його очима заскакали огидні голохвості тварини...

— Я вже не говорю,—казав далі поручник,—про Куліша і Франка, що їх ціле життя цькували рідненькі тупорилі патріоти. Є сотні й тисячі дрібніших Кулішів і Франків, що зневірившись, тиний малорос ніколи не визнає їх роботу за кокають до чужих культур, бо справжній патріотичрисну, і ціле життя ті люди будуть жалкувати, що працювали в українській культурі... Ви тільки погляньте на нашу історію останнього століття, і ви переконаєтесь у цьому. Ви думаєте, що українське панство, що у свій час продало Україну за своє шолудиве дворянство, не має нащадків у сучасному житті? Ще-б пак! На кожному кроці ви бачите льокая, що ніколи не позбудеться своєї льокайської психології... Досить згадати політику наших «рідненьких» кадетів, досить поглянути на половинчасту політику Центральної Ради... Тху!..

Поручникові, видимо щось боліло. Він плюнув зі злістю й замовчав, важко дихаючи. Мовчанку, що ставала вже важкою, перервав Чаленко.

— Мені здається, ви перебільшуєте... негативні риси української нації. Не забуваймо, що українці століттями були в неволі, коли не польській, так московській, коли не малярській, так угорській. Українські землі в своїй історії ще не знали справжнього державного життя.. Україна тільки намірялася стати державою й була прибита імперіялістичними заходами сусідніх держав. Нічого тому дивного немає, що психіка наших пануючих верств не могла не складатись під цими впливами. Поскільки-ж кожна нація-гнобителька, насамперед, хоче асимілювати гноблену націю, то для цього користується купівлею верхів нації. Українська старшина за історичної гетьманщини, а пізніше українська інтелігенція пішли в льокаї, а щоб гостро не відчувати того льокайства, почали підтримувати асиміляційну лінію гнобителів, виправдувати її... Звичайно, що в таких умовах немає чого говорити про властивості всієї нації...

Чаленко, сказавши це, спохватився, але було пізно... «Я вилаю себе, як дурень!»—подумав він.—«Та врешті й учителі бувають різні, особливо зараз, коли сила-силенна інтелігенції кичулася на село, спасаючись од голодування»,—втішав сам себе згодом Чаленко.

— А чому інші нації виявляють таку твердість, таку волю до існування? Ні, справа не в гнобленні, а в особливостях національної психіки...

— Я, звичайно, може здамся вам відсталим, бо й справді таки відстав од культурного жит-

тя.—почав Чаленко, рятуючи зарані себе в разі дуже вже розговориться і виявить не «учительську» ерудицію в питаннях політики.—Я колись був соціал-демократом і ще й досі поділяю де-які положення марксизму. Ото-ж мені здається, що вся справа полягає в економічній нерівності з іншими націями. Українці на самому цікавому місці програли в державній грі, і цей програш відчувається й зараз...

Через якийсь час поручник глибоко зідхнув несподівано спитав:

— А як ви думаєте, хто вийде переможцем з цієї боротьби на Україні, ми, чи Деникин, чи більшовики? Одверто кажучи, мене це найбільше в цей момент цікавить...

— Переможемо, без сумніву, ми, як-би тяжко та перемога нам не далася...—відказав Чаленко і подумав, що поручник поставив підступне питання. Якого йому чорта треба? До чого ці балячки? Хто він такий, цей поручник? Якого тону триматись?—непокоїли сумніви Чаленка.

— То ви або нічого не знаєте, або прикидаєтесь наївною людиною... Як можна вірити в нашу перемогу,—в голосі його чулося роздратовання,—коли ми, крім анархічно настроєного, національно малосвідомого селянства, нічого не маємо за плечима? Та й то до якого часу воно буде нас підтримувати? Доки ми не доберемося до його комор, а добратись до його комор ми мусимо... А чиїми руками ми ті комори розвантажуватимемо?

Не діставши відповіді, поручник зідхнув.

— Це, пробачте, цинізм, але політика ніколи не орудувала святими заходами, за тими всіма святими й величними гаслами і словами про рівність, братерство і волю криються найганебніші речі, які старанно доводиться маскувати в невинність... Це, пробачте, щось подібне до позолоченого олива—зовні шляхетний блиск, а насподі гливкий і сірий метал...

— Але-ж це скрайній нігілізм? Це-ж скепсис, доведений до заперечення навіть самого себе! Що-ж по вашому, такі почуття, як патріотизм, класові симпатії, або краще, інстинкти, любов,— то все брехня, покришка для шахраїв?

Запитання Чаленка ударилися в темну тишу й нечутно бреніли в кімнаті. Поручник не відповідав, а Чаленкові здавалося, що ця незнайома людина провокує його на озвертість для якихсь своїх ганебних цілей... Хто він такий? Чого він хоче од нього, скромного подорожнього? І разом з цими запитаннями у нього виникла думка, що військовий може непокоїтись такими само запитаннями... Стало смішно й моторошно. Дві людини розмовляють, сплять одна з одною не знають навіть справжнього ім'я співбесідника... А надворі вітер, мряка і дощ, і ніч зазирає у кімнату тьмяними очима вікон, і стукотять у чорні біляма шибок сльози предковічного хаосу

«Скепсис? Просто інтелігент, з'їдений самоаналізою»,—думав Чаленко про свого сусіда,— «інтелігент безвольний і разом з тим анархіч-

ний—він у думках руйнує світи, а насправді працює за скромного діловода в установі...»

За вікном щось ухнуло й загуло. Вітер зашвиригав десь на горищі, і ці звуки ніби розбуркали поручника.

— Я багато думав і прийшов до такого висновку—що в житті немає нічого справжнього і саме життя схоже до тих позолочених речей, що спритні шахраї продають наївним людям за золоті. Купить простодушна людина, приміром, золотого годинника, і втішається, аж поки їй хто не скаже, що його обдурено...

Поручник щось, видимо, поправив в головах і, вмотивувшись зручніше, викладав да ті свої важкі думки:

— От візьмемо релігію, на яку всі ми, освічені люди, дивимось скептично... і правильно дивимося. А колись-же люди, перші, наприклад, христіяни, вважали христове вчення за щось справжнє. Ми тепер віру в бога не вважаємо за справжнє.—ми збагатилися досвідом і наукою, нам тепер ясно, що в христіянстві ми мали позолоченого годинника...

Він на мить замовк, прислухаючись до монотонного гуду надворі, і казав далі так само монотонно:

— Я на власному житті пересвідчився на всьому. Хіба не була віра в національну незалежність, од якої-то ніби випливають всі вигоди для нації і культури? Була, і не тільки для мене, а виявилось, що та державність не що інше, як

шахрайство... А хіба ми всі не горіли бажанням бачити революцію? А хіба ми не прагли повалити самодержавство? Ще-б пак! Ми-ж розуміли, що то олив'яна річ, яку нам видають за золото, позолочене оливо і не більше того... Ми шукали щирого золота і прагли революції... Ну, і шо-ж? Знайшли ми золото? Спочатку думали, що знайшли—Україна—незалежна держава! Ми горловито, як людина, що призбала позолоченого годинника, замість широ-золотого, вважали себе багатіями, і раптом хтось перед нашими очима поскріб по тому золоту ножиком скепсису, і виявилось, що він з ширісінької міді!

Поручник глухо, ніби собі в середину, засміявся.

— От зараз і більшовики тішаться своєю пролетарською державою. А хтось та поскребе те оливо ножиком і виявить його справжню, не золоту природу...

Чаленко мовчки слухав і що-далі більше переконувався, що має справу з людиною, яка у своєму нігілізмі дійшла до краю. В голові йому промайнула парадоксальна думка, що з таких от саме поручників виходять прекрасні шахраї, політики і поети...

— Знаєте, Спенсер в одному місці сказав: немає такої політичної алхеїї, щоб могла оливо людської натури обернути на золото... Я добре пам'ятав ці слова, але довго їх не розумів. Тепер я тільки збагнув їх мудрість...

Поручник замовк.

— Немає нічого дивного в тому, що людство, йдучи вперед, бачить свої помилки,—сказав по довгій мовчанці Чаленко.—Це природній стан речей. Ви кажете, що все життя наше не що інше, як позолочене оливо, ви вбачаєте оливо в найкращих проявах людини, але одкиньмо абсолютні оцінки, що є лише абстракцією, і почнемо вимірювати відносну вартість речей... Так, відносну вартість, бо лише така вартість є ваші оцінки—міраж, фікція, вигадка мрійника, ізольованого од життя...

Чаленко махнув рукою на конспірацію. Село спало, оточене промоклими осінніми полями, у нього в руках ноган, і плювати йому на поручника, хто-б він не був.

— Християнство, яке ви взяли в приклад, було позолоченим оливом,—зараз ми це знаємо, але скажіть, будь ласка хіба християнство так таки й не відіграло поступової ролі в житті людства? А справа в тому, що ви підходите до питання, як найчистіший ідеаліст, шукаючи в речах абсолютного ну, скажімо, золота чи що. Звичайно, абсолютного в природі нічого не існує, а тому ґрунт для скепсису, подібного до вашого, є добрий... Для мене справа не в тому, з чого річ зроблена, а яку вона ролю може відіграти в житті... Ви викриваєте олив'яну природу держави національної, і для вас боротьба за неї є нуль. Коли мислити абсолютами, до іншого й не дійдеш. Ви забуваєте про відносну вартість, а коли-б ви про неї не забували, то вам було-б ясно, що навіть

невдала спроба будувати державу є плюс в балансі ідеї національної держави. Коли-б ви про це пам'ятали, то і позолочений годинник мав-би якусь ціну, бо він все-таки годинник, і може стати в пригоді людині... Ви кажете, що не тільки ми, а й більшовики замість золота мають позолочене оливо, але подумали ви про те, що в стремліннях робітничої класи, навіть більшовицьке оливо, є плюсом у балансі... Нехай паризьку комуну знищено, але скажіть, ця справа хіба не записана якимсь там плюсом в історії певних ідей? Безперечно, це так, і коли-б більшовиків було скинуто і владу перебрав-би хтось інший, то ніхто не в силі жовтневого перевороту викреслити з балансу комунізму... Як бачите, ми стоїмо з вами на протилежних точках погляду. Ви шукаєте абсолюту, а я на той абсолют чхати хотів,— не він мені важить, а відносна вага речей.

— Діалектика, значить?

— Так, коли хочете, діалектика.

— Діалектика в моєму розумінні, то є найпохабніша система обкручування людей. Вона мені гидка, ваша діалектика...

— А мені смішні ваші абсолютні... Це щось подібне до квадратури кола й навіть гірше...

«Чого це я завзявся доводити?»— подумав Чаленко, і почуття непоправної помилки занепокоїло його,— «хіба-ж не ясно, що цей тип домагається його, Чаленкової, одвертості, бо інакше до чого тоді вся оця балачка з ігрою в щирість?»

Чаленкові захотілося втікти од цієї людини,

щоб більш не зустрічатися, а піймавши себе на цій думці, він почав заспокоювати сам себе: «Злякався? Думаєш, що цей парубійко—геніяльний дойда? Кинь дурниці! Звичайнісінький собі інтелігент, та й годі... То-ж тільки талановитий шпик міг навмисне вести таку розмову, з розрахунком викликати на одвертість»...

— Мені пригадується,—почав поручник по довгій павзі,—один випадок з мого дитинства... Батько мене важив на десятичній важниці, а я зняв черевики і держав у руках... Я конче хотів зважитись без черевиків... Насилу батько розтлумачив мені, що держучи черевики в руках, я все одно, що важусь у черевиках... Мені цей випадок пригадується завжди, коли хто говорить про діалектику...

— Чому?—не зрозумів Чаленко.

— А тому, що коли-б Архімед був діалектиком, то він, напевно, почав-би будувати підйому на землі, щоб повернути землю-ж... На щастя, Архімед не був шарлатаном і обіцяв це зробити, маючи точку опертя по-за землею...

— Але даруйте мені, при чому тут діалектика?—вигукнув Чаленко своє запитання з пітьми.

— Я, може, неясно зформулював свою думку... Поясню... Творча особа, для виявлення своєї будівничої акції, мусить мати якусь абстрактну точку, з якої життя можна розглядати як жучка на шпильці... Та точка мусить бути вища за всі умовності, хоча-б вони і звалися ідеологіями...

Такій особі, певна річ, нема чого шахраїти, звучи це діалектикою. Вона комбінує з розрахунком на тисячоліття... Це точка найвищого творчого скепсису, того скепсису, без якого немає ні геніяльного художника, ні політика, ні вченого... Ця точка, що лежить по-за нормами,—далека од діалектики крамарів, що хочуть шахраїти життя...

Поручник замовк несподівано, немов вщент виснажившись.

Чаленкові здавалося, що старшина чомусь побоювся доводити свою думку, а тому й сам утримався од оцінок цієї сумбурної теорії. Знов у голові зароїлися підозріння, і він ухвалив, приславши поручника, непомітно зникнути. Навіщо ризикувати? І без того досить ризику. А поручник, безперечно, провадить розмову, щоб викрити його, та Чаленко не такий дурень, щоб датись обдурити себе!

Поручник так само щось думав. Видимо, він задовольнився з розмови, вирішивши, що його бесідник дурень, і нема чого «метати бисер», а краще спати.

Чаленко, уможовчуючись для сну, намацав револьвера і підсунув його так, щоб вмить можна було в разі потреби вихопити. Хотілося ще подумати, та думки чіплялися одна за одну й ніяк не могли розминутися. Голова важніла і сон плував свою павутину. Поручник, що мав вартувати, теж куняв, тримаючи в кешені «парабелюм».

Раптом павутиння сну розірвав несподіваний стук не то воріт, не то коліс і тупіт коней на-

дворі. Поручник і Чаленко схопилися з місць, нічого не розуміючи. Кожен тримав зброю напоготові, але кінський тупіт потроху затих і монотонний шум дощу більше нічим не порушувався.

Поручник підійшов до вікна і почав удивлятися у темні шибки. З надвору давила вогка пітьма, криючи діла й речі.

— Що це має значити?—пошепки промовив він.

— А дуже проста справа,—наші візники утікли!

Ця думка з'явилася в Чаленка майже разом з словами, що ними він висловив її. Можливо, вона десь у підсвідомому чекала на зручний момент і тепер виявилася певна і безсумнівна.

— Не може того бути!—закипів поручник, але, подумавши, додав,—а втім чорт його знає. Може й так, як ви кажете. Треба вийти подивитись.

Старшина одчинив вікно і обережно виліз у двір. Чаленко стежив за ним, аж поки той не зник у темряві. Потім став, очікуючи коло вікна.

— Нема ні коней, ні екіпажу... ворота одчинені...—прошепотів старшина, влазячи в вікно. Він помацки дійшов до ліжка, опустився на соломі.

— Сволота...—ледве чутно промовив він і злісно плюнув.

Через одчинене вікно вривалося нудне шарудіння дощу, і здавалося, що і там хтось у холод-

ній пільмі теж прокинувся й не може заснути, ворухнувшись на соломі. Чаленко тихо зачинив вікно і сів на своє ліжко.

— Становище кепське. Видимо, ця сволота прочула, що близько є банда, і втікла до неї... А коли справді банда недалеко, то нам небезпечно тут вилежуватись...

Поручник замислився й лежав, спершись на лікоть, спиною до Чаленка. Час-од-часу він глибоко зідхав, і Чаленкові здавалося, що поручник винуватить його за втечу візника.

«Чого доброго попадеш з цим типом в лещата до якоїсь ватаги, а там доведь, що ти не той, за кого тебе вважають»,—думав він і шукав виходу.—«Треба майнути при першому зручному випадкові через вікно, а до світанку буду верстов за двадцять... Шукай тоді вітра в полі».—І наче впіймавши думки Чаленка, старшина діловито-спокійно промовив:

— Треба нам, добродію, тікати, і як можна швидше. Що-скоріш ми вибиремося звідси, то краще. Правильно я говорю?

— Та й моя така думка...—згодився Чаленко і пожалкував, що йому на цей раз не вдасться розлучитися з поручником.

— Револьвери нам, звичайно, доведеться викинути, як тільки вибиремося звідси, в усякім разі не пізніше ранку. Мені треба переодягнутися, а от документа, чорт його знає, де добути!

— Я думаю, що коли-б взяти попа за ребра, то в нього можна добути документа навчителя...

Напевно-ж у нього печатки якісь є... Хоч завалящі...—подав думку Чаленко.

— Правда ваша...

Поручник, видимо, не думав гаяти часу. Він встав і навшпиньках пішов до дверей, а через якийсь час почувся легенький стукіт у кімнату попа. Довелося довго умовляти попа через замкнені двері, аж поки той одчинив їх і вийшов до поручника. Вони щось довго розмовляли пошепки. Піп, очевидно, здався, бо в кімнату зайшов поручник і піп, що почав шпортатись у шухлядах столу. Кімната, в якій спали подорожні, правила попові за кабінета, тому тут все було під рукою.

Поки піп готував документа для поручника, той не сидів дарма.

— У вас, пан-отче, певно є старі чоботи... я вам залишу свої, а ви дайте мені шкарбани які-небудь. Також штани потрібні, і може свита яка знайдеться...

Піп охоче пішов на обмін. Замість нової англійської шинелі, поручник одержав стару семінарську, чоботи-шкарбани й старого кашкета. Поручник зовсім переобразився.

— У мене, знаєте, в екіпажній скрині на всяк випадок і костюмерія була й документ,—сказав він Чаленкові й ніяково усміхнувся.

«Он воно що!»—подумав Чаленко, і жартівлива думка про позолочене оливо промайнула в його голові.

— Ну, пан-отче, тепер ховайте все це барахло, щоб бува хто у вас його не надибав, а як

пощастить, я вам цю послугу не забуду... Гасіть лампу... Ми через вікно, щоб ніхто не знав і не чув... Як хто спитає, кажіть, вночі виїхали...

Незабаром темні тіні вилізли у вікно й подалися в вогку темряву.

— Тепер пізно світає, і ми встигнемо до світу зайти верстов за п'ятнадцять...

— Мовчіть... Нас можуть почути...—пошепки відказав Чаленко.

Од незвички в чужих чоботях поручник ступав нерівно, і Чаленкові здавалося, що той от-от впаде в якусь чорну яму, повну густого багна, і навіки лишиться там...

Пройшовши огороди, вийшли в поле й натрапили на зоране поле.

— Давайте підем ріллею, то напевно вже ніхто не стріне...—пораяв Чаленко, нахилившись до поручника.

— Добре вам ріллею, а в мене чоботи спадають...

Подалися обніжками, ввесь час спотикаючись і клянучи і темряву, і дощ, і візників, і тисячі інших речей, що примушують отак поневірятись.

Хмари, як і раніше, застеляли чорним нерухомим камінням небо. Ні зірки, ні просвітку. Спочатку одиноке світло з села було орієнтаційним пунктом, але воно чомусь зникло, видимо, заступилося якоюсь будівлею.

— Межа, здається, рівна і веде просто од села... Пильнуйте поворотів...

Поручник у відповідь щось промугикав невиразне. Видимо, його мало тішило нове становище, та й утома брала своє.

— Хай йому грець, давайте спочинемо!

— Ні, спочивати не можна... Нам треба якомога далі зайти до ранку.

Ініціатива якось сама собою скупчилась в руках Чаленка, і це добре відчув поручник, плентаючись позаду, як заведена машина. Чаленко ступав впевнено й твердо.

Поручникові врешті почало здаватися, що його супутник буде так ступати вічно, а він, прикований до нього сильною волею, волочитиметься напівтрупом, отупілим і кволим...

— На мою думку, нам треба звернути в бік вгору, бо лощиною ми не скоро дійдемо до шляху... а от і обніжок!

Чаленко намацав ногою обніжок, але виявилось, що рілля кінчилася, і далі йшла толока.

Нарешті, благословилося на світ. На сході з червоної щілини визирнув німічний ранок. Ніч зходила чорною кров'ю на багністі стерні й набряклі ріллі. Чорна полуда сходила з неба, і незабаром подорожні могли виразно бачити один одного, а коли дорога, справжня дорога, захлюпала багном під ногами, Чаленко помітив на стомленому обличчі поручника веселу посмішку. Він здивовано подивився на старшину, але нічого не промовив.

Навколо нікого не було, і подорожнім стало легше, бо можна, принаймні, розмовляти, не боячись, що хтось невидимий підслухає в пільмі.

— Покажите вашого документа, що там вам ніп написав... На всяк випадок треба знати...

В папірці значилося, що вчитель школи Вовчих хуторів командується за зошитами для школи, а ім'я тому вчителеві—Назар Максимович Шмагайло.

— Ви, Назаре Максимовичу, бачу, стомились... Потерпіть—натрапим на село і спочинемо... Спати будемо не ближче, як за сорок верстов од Вовчих хуторів...

— Як не ляжу, то дійду...

— Який-же з вас військовий, коли так? Не можете пройти якихсь п'ятдесят верстов...

— Я такий військовий, як ви не військовий...— зіронізував поручник.

— Це-б то?

— Розумійте, як хочете...

— Ви хочете сказати, що я військовий?

— Я цього не кажу, але бачу, що так чудесно вночі в незнайомій місцевості може орієнтуватися тільки військовий, та ще й не аби-який...

Поручник дивився на Чаленка й усміхався. Чаленко, немов не помічаючи його погляду, оглядав місцевість і думав:

«Ну, що з того, що мене поручник піймав? Першої ж хвилі я можу його пристрелити. і капут! Але потреби в цьому немає, а навпаки, треба, щоб поручник жив і був при ньому, при Чаленкові. принаймні доти, доки Чаленкові буде потрібно. Справді, він може кинути поручника, і міг це зробити ще вночі, коли-б тоді не з'яви-

лася геніяльна ідея, що нічого не лишила од наміру Чаленка тікати. Ні, поручник йому доконче потрібний, а от чи не усунути огнєпальну зброю, щоб бува не трапилось якоїсь несподіванки?»

— Нам треба викинути револьвери, як тільки розвидниться... А то посвідкам нашим ніхто не повірить, знайшовши в нас зброю... — Недбало сказав Чаленко.

— А у вас хіба теж «липа»?

Чаленко спалахнув:

— А вам яке діло? Ну, скажімо, «липа», то що з того? Тут ваше шпигунство ні до чого!

Поручник широкими очима дивився на Чаленка, і лице йому од образи зашарілося.

— Як... ви сказали? — перепитав він дзвінким од нервового зворушення голосом.

— Я сказав, що ваше шпигунство ні до чого тут! — сухо повторив свої слова Чаленко.

Поручник увесь смикнувся і правицею схопився за кешеню, де в нього лежав пістоль. Та незвичайний одяг заважав йому одразу вихопити револьвера, і доки він шпортався в кешені, Чаленко направив свого ногана в груди поручникові.

— Жодного руху! — попередив рішуче Чаленко.

Поручник похмуро дивився на супротивника.

— Поверніться до мене спиною і киньте револьвер геть. Я вам нічого не зроблю. коли ви це виконаєте... Раз!...

— Що ви думаєте робити? — глухим голосом спитав поручник.

— Я нічого вам злого не зроблю, повертайтесь і кидайте револьвера геть... Два!

Не виймаючи руки з кешені, поручник обернувся спиною до Чаленка й вийняв револьвера. Він на мить затримався, але Чаленко попередив:

— Кидайте, а то...

Поручник з силою одкинув револьвера на десяток кроків од себе й повернувся.

— Тепер одійдіть в бік, — наказав Чаленко, і коли поручник одійшов, він підняв «парабелюм», вийняв з нього кулі і шпурнув їх у калюжу. Револьвера-ж взявши за дуло, швигнув далеко в поле. Те-ж саме Чаленко зробив із своїм «ноганом».

— Розумієте, пане поручнику? То пак, Назаре Максимовичу, так нам буде спокійніше подорожувати...

Поручник мовчки кинув на Чаленка важкий погляд.

— Ну, рушаймо далі... А то ми так багато часу згаяли на цю кумедію...

Край шляху, вибираючи сухі місця, ступали мовчки два учителі — Чаленко і Шмагайло. Утома почала вже одолівати і дебелистого Чаленка і Шмагайла, що давно вже ледве волочив ноги.

День скаламутив свої фарби й розбухлим сірим трупом мок під дощем. Безлюдна рівнина навколо, і тільки верби, як вільми, вимахували своїм фантастичним волоссям і свистіли випаленими дуплами. Десь на обрії маячив хрест далекої церкви, і земля здавалася непривітною велетенською могилою....

— Тут спочинемо! — зупинився Чаленко коло поваленої верби, і зручно вмоствившись, скинув свою торбу.

Шмагайло впав на гілку, як скинутий з плечей лантух, і через хвилю рішуче виглосив:

— Я далі не піду...

Чаленко мовчки одкривав банку консервів і накладав холодне варене м'ясо на скибку хліба.

— Снідайте! — подав він шматок поручникової.

Поручник підвів голову і байдуже поливився на Чаленка. Так само байдуже взяв він шматок і нерішуче тримав його в руці. Він ніби вагався чи їсти, чи кинути цей смакувитий шматок в калюжу і розтоптати з гіркою насолодою неправдиво скривдженої людини. Та він не кинув сніданку а почав їсти, і що-далі він їв, то живіше ставало його змарніле за ніч обличчя й очі набирали молодечого блиску.

— Уявити тільки, — промовив Шмагайло, — що я міг загинути за «правду»! Ха-ха! «За правду», як звичайний містечковий екстерн з героїчних аптекарських учнів!

Чаленко здивовано дивився на свого супутника. Чого він сміється, цей шпиг? Чого йому весело? Чи то він тільки удає веселощі? Але ні. Шмагайло сміється надто природньо і в його сміхові немає нічого робленого...

— Я бачу, ви вже змінили своє попереднє рішення далі не йти? — іронічно спитав Чаленко.

— Звичайно, піду! Якось непристойно поручникові української армії погибати в брудній калюжі, коло шляху, як псу бездомному.

Він знову засміявся, немов виголосив якийсь неймовірно смішний дотеп. Потім обличчя йому зробилося серйозне, він посунувся близько до Чаленка, і напівголосом, ніби боячись, що його може хтось підслухати, заговорив:

— Ви мене незаслужено образили... Ви назвали мене шпигом, ви, бездарний контр-розвідник!

Сказавши це. Шмагайло, ніби засоромившись, замовк. Чаленко спокійно дожовував свого шматка й дивився на Шмагайла поглядом психіатра, що вивчає душевно-хору людину. Ні тіни образи на обличчі, жодних слідів реакції на слова Шмагайла. Дожувавши шматок, він склав рештки в торбу і накинув її на плечі. Шмагайло сидів, похиливши голову, і дивився в землю.

— Пробачте... Я таки справді вас скривдив, — сказав серйозно Чаленко, — ви таки не шпиг, ні. ви просто... дурень!.. Холімте!..

Шмагайло мовчки підвівся й пішов за Чаленком, сховавши в очах іскриночки сміху.

Та хоч Чаленко нічим не видав свого занепокоєння од слів поручника, проте думка про ті слова не виходила з голови. «Чи він хотів відповісти, хоч і пізно, образою на образу? Чи справді він вважає його, Чаленка, за контр-розвідника?»

Чаленко перебрав в умі всі слова, що були сказані між ними за цей день знайомства, і не знай-

шов у тих словах нічого такого, що дало-б привід поручникові вважати його за контр-розвідника.

«Просто образити хоче! А коли побачив, що й я не реагую, стушувався... А може це тільки спроба поскребти мене ножичком, щоб виявити мою справжню природу? Ні, це непохоже на цього парубка!»

Чаленко зовсім заспокоївся, коли поручник згодом заговорив:

— Я, звичайно, не вважаю вас за контр-розвідника... Я хотів тільки вам відплатити...

Ну, звичайно-ж він, Чаленко, так і думав! То юнкерська природа поручникова заговорила й зажадала сатисфакції.

О, Чаленко, прекрасно розуміє цих двадцятип'ятилітніх озіцериків. Таких палких і сміливих... по дурному, не здатних на довгу й уперту акцію справжньої боротьби. О, він прекрасно розуміє!

Чаленко не міг бачити обличчя поручника, що йшов позад нього, а коли-б він бачив, то помітив-би іронічну насмішку, що боязко прослизнула в куточках поручникового рота...

В тому боці, куди йшли подорожні, хмари край неба розійшлися і подув вітер, немов хтось підняв сіру завісу, що перетинала шлях вітрам. Дощ перестав, і подорожні ступали вільніше.

Версти минали одна по одній і день ішов тими степовими верствами до скону.

Хоч дощ і перестав, та вітер приніс несподівану неприємність. Над вечір вода в калюжах почала шерхнути і в повітрі закружляли білі пушин-

ки снігу. Це було справжнє свинство для подорожніх, що їх одежа була мокра до останньої ниточки. Чаленко злісно вилаявся на адресу небесної канцелярії і швидше заступав. Поручник ішов мовчки, аж поки не дійшли до села.

— Тут вже ми заночуємо!—промовив він бадьорим голосом.

— Розумні слова, як то кажуть, приємно й слухати!—відповів Чаленко.

Після довгих переговорів з господарями вони, нарешті, впросилися до однієї хати на ночівлю.

Селяни нічого не знали, що діється навколо і хто в сусідньому селі. Зв'язок якимось сам собою втратився, боялися не те, що їздити кудись далі свого села, а й відходити далеко од власної хати. До того-ж і година стояла, непідхідна для подорожів.

— Може й большевики, а може Диника... Бог його святий знає!—казав господар хати на запитання, яка влада в сусідньому селі,—так більше на те похоже, що там петлюри ще й досі.

Раннім рано Чаленко розбудив поручника, і вони, одягшись в пресохлу за ніч одежу, рушили в дорогу.

Замерзлі калюжі за ніч запорошило снігом і тоненький льодок свіжо похрускував під ногами. Над полем нависла морозна імла, а з неї час-од-часу виринали дикі обриси дерев, на мить зупинялись перед подорожніми, і так само, як і з'являлись, непомітно зникали десь у темряві.

Йшли мовчки, аж поки в досвітніх присмерках не з'явилося село.

— Тут перепочинемо й поснідаємо,— сказав Чаленко, а поручник у відповідь щось невиразно мугикнув.

Та поснідати не довелося. Несподіванка чекала на них у цьому селі, причаївшись під крайньою хатою.

— Хто йде?— почули вони сердитий вигук і зупинилися.

Держучи рушницю наготові, до них наблизились дві постаті.

— Документи!

Чаленко і Шмагайло подали свої посвідки, і той, хто питає, уважно почав їх переглядати. Та надворі ще не розвиднилося і він, нічого не розібравши в посвідках, спитав:

— Хто ви такі?

Чаленко почав пояснювати, що вони учителі йдуть у своїх справах...

Не віддаючи посвідок, постать з рушницею наказала:

— Ідіть за мною!— а обернувшись до товариша, додала,— доглядай ззаду!

«Заарештовані!»— промайнула думка в Чаленка, і чи не така сама і в Шмагайла. Але хто ці люди? Жодних ознак не можна було примітити, а сіра шинеля й рушниця була у всіх арміях. та й не тільки в арміях!

«Оце вже чорт його знає, що й за метал!»— промайнула жартлива думка у Чаленка, і він сам

собі усміхнувся. «Не розбиреш, чи то позолочене оливо чи поолив'янене золото!»

Через кілька хвилин вони зупинилися коло сільської розправи», і передній ступив на ганок. З одчинених дверей у сінці упало пасмо світла і там у кімнаті можна було бачити сонну постать, що, куняючи, схилилася на стіл перед лампою.

Коли вони увійшли до кімнати, з кутків підвелось ще кілька чоловіка й повільно обступили прибулих.

— Що за люди?—протираючи очі, спитав той, що сидів за столом.

Посвідки подорожніх знову почали розглядатись тепер вже при світлі лампи, а Чаленко й Шмагайло стояли і очікували. Нарешті, той, що читав посвідки, повернувся до арештованих і суворо спитав:

— Ви що-ж це через фронти шляєтесь? Шпики? Га? Обшукайте їх, хлопці!—наказав він озброєним.

«Хто-ж вони такі?»—билося в головах арештованих і не знаходило відповіді.

— Петлюрівці?—знову звернувся до них той, що сидів біля столу.

«Більшовики!»—промайнуло в голові Чаленка.

— Товариш комісар,—звернувся один салдат до старшого,—хай собі люди йдуть... Адже-ж учителі кажуть...

Тепер уже не було сумніву ні в Чаленка, ні в Шмагайла, що це були більшовики.

Чаленко всебічно обміркував свій маневр за час подорожи і тепер в очах йому світилася рішучість сильної людини. Поручника непокоїла легенька ніякова посмішка і він ніяк не міг її одігнати.

«Дурень, ще й усміхається. Певно кішки по душі шкребуть, а він фасон гне...»—думав про свого супутника Чаленка, і нестерпна огида та зненависть до поручника виростала з темних кутків душі й каламутною повіддю заливала його свідомість.

А поручникові очі горіли сміхотливими іскорками і гаряче вдарили в обличчя Чаленкові, коли погляди їх зустрілися.

Комісар не звернув уваги на слова салдата і, не розпитуючи далі, наказав посадовити подорожніх у сусідній кімнаті й тримати під вартою.

— Потім розберем... Та дивись, щоб вони не розмовляли один з одним,—наказав він вартовому.

Їх посадовили в одній кімнаті, але в різних кутках, а посередині на ослоні сів вартовий.

Подорожні чули, як на вулиці стугоніли колеса й іржали коні. Видимо, проходило військо.

Чаленко спробував заговорити з вартовим, та одразу мусів був замовкнути, бо той зробив загрозливий рух і мовчки підніс рушницю. З освітленої кімнати згодом зазирнув комісар і наказав:

— Веди арештованих у сторожку, тут розташовуватиметься штаб...

До вартового прилучилося ще двоє з рушницями і повели арештованих до сторожки.

Тільки по обіді про арештованих згадали. Першим повели на допит до штабу Чаленка. Слідчий, одсунувши у бік посвідки заарештованих, запитував, занотовуючи на аркуші паперу відповіді:

— А учителя Шмагайла ви знаєте?—спитав, нарешті, слідчий і взяв у руки одну з посвідок.

Чаленко посміхнувся і промовив, твердо вимовляючи, як добрий учень на іспиті:

— Такого учителя я не знаю, але знаю, що під цим ім'ям криється, маючи фальшиву посвідку, поручник петлюрівської армії, Конацький. Як ворог петлюрівців і прихильник більшовиків, я це доводжу до вашого відома...

— Конацький? Василь Конацький?—перебив його слідчий.

— Ім'я я його не знаю, але прізвище добре затямив...—Чаленка неприємно вразило, що слідчий знає прізвище супутника.

— Гаразд,—промовив слідчий,—одведіть арештованого до сторожки і приведіть другого,—звернувся він до вартового.

Чаленко ішов, високо піднявши голову, і відчував у грудях радісну бадьорість грача, що напевно виграє партію... «Але з якого «боку» слідчий знає Конацького?»—непокоїла його думка.

Конвоїр пропустив у кімнату Шмагайла й зливовано стежив, як слідчий підхопився з стільця і широко немов для обіймів, розставив руки:

— Конацький! Вася! Якими вітрами?!

Вони тисли один одному руки, і як то буває при несподіваних зустрічах друзів, сміялися один

одному, не маючи слів висловити свою радість. Нарешті, слідчий повів «арештанта» до столу і посадив поруч.

Двоє за столом жваво ділилися думками й вражіннями, а вулицею села стугоніли ковані колеса гармат, тупали й іржали коні та чулися вигуки людей, що йшли і їхали кудись на південь.

Коли минула гострота несподіваної зустрічі, Конацький спохватився:

— Ну, годі! Увечері поговоримо про Кам'янецьких товаришів, а тепер швидше до «Особливого відділу».

— Зажди-ж, поки сідлатимуть коні, треба кінчати з тим... як його?—слідчий взяв одну посвідку.—Чаленко!

— Що ти про нього скажеш?

— Що-до Чаленка, то в мене таке вражіння, що це один з пацюків, що тікає з корабля перед загибеллю. Його поведінка в усякім разі довіри не викликає... За час подорожи я вживав всіх заходів, щоб викликати його на одвертість, але він, як замурований... «Брав» я його і на філософію і на несподіваність, але він хоч-би словом обмовився!..

— А тобі не здається дивним, що цей супчик без усякої здавалося-б потреби видав твоє інкогніто?

— Як видав?

— Та дуже просто,—сміючись, відказав слідчий.—особа, каже, що має посвідку на ім'я Шмагайла, є насправді Конацький!

Конацький од здивовання аж підскочив на стільці, а потім, немов ловлячи якусь думку, він зсунув брови на перенісся.

—А знаєш, поведінка справді підозріла! Коли він учитель, як значиться в посвідці, то йому нема чого боятися, коли-ж він має фальшивку, то тоді...—Конацький знову замислився.

Служба в петлюрівській армії і робота в підпільній партійній організації і повсякчасний риск, звязаний з виконанням відповідальних партійних доручень, призвичаїли його думку до розв'язання найскладніших ребусів. Тільки вмючи уяснити собі становище з натяків, зорієнтуватись в обставинах по одній фразі, можна було з честю виконувати небезпечну роботу революції в тилу у ворога.

Конацький потер собі лоба:

— Так, я певен, що це рибка не аби-яка! Ти уявляєш, що він ціною моєї голови хотів купити вашу довіру! Непогано придумано!

Коли Чаленка було покликано на допит, Конацький вийшов у сусідню кімнату. Звідти він чув, як слідчий ставив питання, а Чаленко відповідав на них. Потім двері у кімнаті стукнули—видимо, хтось увійшов. Конацький у щілину одхилених дверей бачив якусь постать у міському пальті й селянському капелюхові.

— Пождіть, товаришу! Я зайнятий!—сказав слідчий одвідувачеві, а сам знову щось спитав арештованого. Та запитання слідчого перервав одвідувач у капелюхові.

— Їй-же богу, Лапського піймали!— вигукнув він не то здивовано, не то радісно.

«Лапський!»— немов штовхнуло Конацького в груди, і він вийшов з своєї схованки.

— Лапський, ти кажеш?— спитав Конацький у одвідувача.

Арештований прикипів до місця, обличчя зробилося кам'яним, тільки очі перебігали по людях, по вікнах, по дверях, як два зацькованих звіря, шукаючи порятунку.

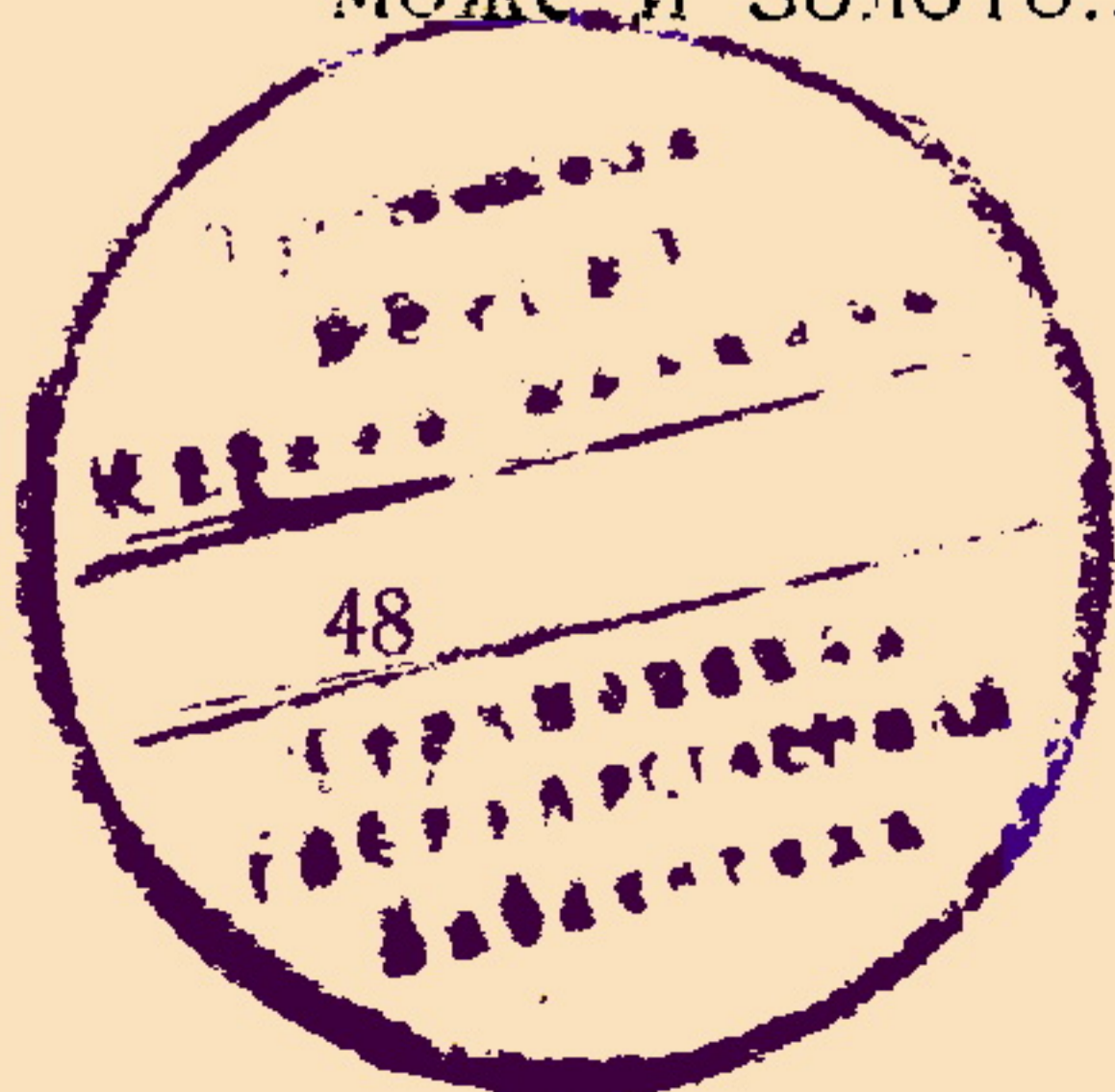
— Авже-ж Лапський!— з усмішкою сказав чоловік, і потім з лютістю додав:— він-же мене розстрілював, гад!..

— А, он як!— промовив слідчий і одстібнув кобуру револьвера.

Конацький підійшов до слідчого, що, видимо, не знав, хто такий Лапський, і щось сказав йому на вухо.

Тільки тепер Чаленко помітив Конацького. В очах його на мить промайнуло здивовання й змінилося на досаду людини, що так по дурному прогнала гру... Метким оком розвідника Чаленко оцінив ситуацію і з сарказмом, властивим тільки людям, засудженим на страту, промовив:

— Що-ж, пане поручнику? Позолочене оливо, кажете? Може й оливо, може й позолочене, а може й золото... поолив'янене!..

A 530921

БЕЗПЛАТНИЙ ДОДАТОК
== ГАЗЕТИ ==

ПРОЛЕТАРСЬКА
ПРАВДА